

УДК 373.2.091.33:376]:316.77]-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.27>

Зоряна МАЦЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7915-742X

Марія ФЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-2000-2348

Бібліографічний опис статті: Мацюк З., Фенко М. (2022). Інноваційні методи розвитку комунікативних здібностей дітей дошкільного віку в інклюзивно-реабілітаційних центрах. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.27>

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІНКЛЮЗИВНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

У статті проаналізовано основні завдання і вміння, що допомагають дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися повною мірою як рівноправні та повноцінні члени суспільства. В інклюзивних групах діти з особливими потребами досягають основи незалежного життя, засвоюють нові форми поведінки, спілкування, взаємодії.

Оскільки, у закладах освіти загального типу розвитку спостерігаємо збільшення кількості дітей із мовленнєвими порушеннями (загальний недорозвиток мовлення, моторна алалія, сенсорна алалія, дизартрія, заїкання тощо), то на фоні дітей зі звичайним мовленням виділяються відсутністю розгорнутого фразового мовлення, невмінням висловити побажання, власні емоційні почуття та стани. Вільне мовленнєве спілкування таких дітей з однолітками, дорослими обмежене й іншими мовленнєвими особливостями. У одних дітей, які недостатньо володіють активним власним мовленням, рівень розуміння мовлення становлять досить об'ємний пасивний словниковий запас та розуміння значень багатьох слів.

Для подолання у таких дітей мовленнєвих порушень та попередження розвитку патологічних станів необхідно зміцнювати їхнє психічне здоров'я за допомогою проведення комплексної психокорекційної роботи. У роботі обґрунтовано методи та прийоми, які спрямовані на корекцію порушень мовленнєвого й загальну стимуляцію пізнавального розвитку дітей. Також під час підбору вправ враховано особливості дітей з мовленнєвим недорозвитком (уникнення пізнавальної активності, через слабо розвинені мовні навички; небажання брати участь у мовленнєвих іграх, однак перевага ігрової діяльності над пізнавальною).

Складніші корекційні завдання, спрямовані на подолання порушень звуковимови, складової сторони мовлення, компенсацію фонетико-фонематичних процесів, формування певного рівня володіння лексичною, граматичною системами мови, зв'язним мовленням постають перед фахівцями і відносяться до компетенції логопеда. Спеціальна робота проводиться на заняттях в умовах корекційно-розвивального та попереджувального навчання.

Ключові слова: діти з недорозвиненим мовленням, розвиток мовлення, комунікація, асоціативна метафорична казка.

Zoriana MATSIUK

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli ave., 13, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-7915-742X

Mariia FENKO

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli ave., 13, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-2000-2348

To cite this article: Matsiuk Z., Fenko M. (2022). Innovatsiini metody rozvytku komunikatyvnykh zdbnostei ditei doshkilnogo viku v inkliuzyvno-reabilitatsiinykh tsentrakh [Innovative methods of development of communicative abilities of preschool children in the young age in inclusive-rehabilitation centers]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.27>

INNOVATIVE METHODS OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE YOUNG AGE IN INCLUSIVE-REHABILITATION CENTERS

The article analyzes the main tasks and skills that help children with special educational needs to fully adapt to society, prepare for overcoming the inevitable difficulties of life, and, consequently, to be fully realized as equal and full members of society. In inclusive groups, children with special needs learn the basics of independent living, learn new forms of behavior, communication, interaction.

Since in educational institutions of general type of development we observe an increase in the number of children with speech disorders (general speech underdevelopment, motor alleles, sensory alleles, dysarthria, stuttering, etc.), against the background of children with normal speech stand out emotional feelings and states. Free speech communication of such children with peers, adults is limited by other speech features. In some children who do not have enough active own speech, the level of speech comprehension is something with quite extensive passive vocabulary and understanding of the meanings of many words.

In order to overcome such children's speech disorders and prevent the development of pathological conditions, it is necessary to strengthen their mental health through comprehensive psycho-correctional work. The paper substantiates the methods and techniques aimed at correcting speech disorders and general stimulation of children's cognitive development. Also, the selection of exercises takes into account the characteristics of children with speech underdevelopment (avoidance of cognitive activity due to poorly developed language skills; unwillingness to participate in speech games, but the advantage of play activities over cognitive).

More complex correctional tasks aimed at overcoming speech disorders, components of speech, compensation of phonetic and phonemic processes, the formation of a certain level of lexical, grammatical language systems, coherent speech appear before specialists and are within the competence of speech therapists. Special work is carried out in classes in the conditions of correctional and developmental and preventive training.

Key words: children with underdeveloped speech, speech development, communication, associative metaphorical fairy tale.

Актуальність проблеми. Проблема якісної освіти дітей із особливими потребами сьогодні стоїть досить гостро. Освітній інклюзивний простір стає доступним кожному, адже право на рівний доступ навчання в умовах загальноосвітнього закладу – це право дитини. Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Діти з обмеженими фізичними чи психічними можливостями мають свої специфічні проблеми, а тому потребують і відповідної допомоги в адаптації до нових суспільних норм і в самореалізації в цих умовах. Така допомога можлива лише в результаті накопичення та синтезу знань, що стосуються змісту соціального становлення особистості, різних типів соціального середовища і соціальних упливів із метою створення більш повного уявлення про їх особливості в сучасному суспільстві й осмислення цілісного соціалізаційного процесу, визначення адекватних до конкретних проблем шляхів і вироблення обґрунтованих рекомендацій щодо їх попередження та подолання.

Розвиток дітей із особливими потребами спрямований на засвоєння соціального досвіду,

соціалізацію, уключення в життя суспільства. Однак шлях, який вони повинні пройти для цього значно відрізняється від загальноприйнятого в педагогіці: фізичні та психічні недоліки змінюють, обтяжують процес розвитку, причому кожне порушення по-своєму змінює розвиток зростаючої людини. Така дитина потребує зовсім інших освітніх умов для того, щоб перебороти обмеження і вирішити ті освітні завдання, що стоять перед нею; а також сформувати та навчитися користуватися у повсякденному житті навичками: самообслуговування, соціально-побутової орієнтації, свідомої регуляції власної поведінки в суспільстві; формувати та розвивати здатність до максимально незалежного життя в суспільстві, у тому числі через професійне самовизначення, соціально-трудову адаптацію, активну й оптимістичну життєву позицію. Залежно від ступеня обмеження можливостей, діти з особливими потребами можуть оволодівати різними рівнями освіти.

Відомо, що соціалізації дитини найкраще сприймають якісні мовленнєві навички та уміння. За допомогою мовлення маленька осо-

бистість утверджує власне «я», створює власний комунікативний простір. У сучасній педагогіці утвердилося положення про необхідність раннього виявлення та подолання мовленнєвих порушень, оскільки мовлення має винятково важливе значення для формування її особистості. Особлива відповідальність на працівниках освітніх закладів, які зобов'язані пам'ятати, що мовлення – інструмент розвитку вищих відділів психіки дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спеціальних психолого-педагогічних досліджень дає змогу визначати серйозні труднощі в міжособистісній взаємодії дітей із тяжкими порушеннями мовлення дошкільного віку (І. Кривов'яз, О. Павлова, О. Слинко, Л. Соловійова) та міжособистісному спілкуванні в різних видах діяльності (О. Алмазова, Ю. Гаркуша, О. Грибова, Б. Гріншпун, О. Ковилова, В. Коржевіна, І. Мартиненко, Л. Соловійова, М. Шеремет тощо).

На нашу думку, доцільно зупинитися на аналізі ключових понять наукового пошуку. Тож мовлення – одна з найважливіших психічних функцій людини. Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається із різних видів говоріння та слухання, під час якої засвоюються знання, формуються мовленнєві вміння і навички. Оволодіння здатністю до мовленнєвого спілкування створює передумови для специфічних людських соціальних контактів, завдяки яким формуються та уточнюються уявлення дитини про навколишній світ, удосконалюються форми його відображення та переосмислення.

Варто пам'ятати, що розвиток мовлення – процес дуже складний, залежний від цілої низки психологічних умов. Хвилювання, тривога, страх, гнів – усі ці емоції насамперед відображаються на мовленні. Тобто, мовленнєвий механізм безпосередньо залежний від наших почуттів, оскільки не існує мовленнєвого порушення, яке не пов'язане з особистістю та психікою конкретного індивідуума з усіма притаманними йому особливостями. Роль недоліків мовлення в розвитку дитини залежить від природи порушення, його ступеня, а також від безпосереднього ставлення до свого порушення.

У закладах освіти загального типу розвитку спостерігаємо збільшення кількості дітей із мовленнєвими порушеннями, синдромом дефі-

циту уваги з гіперактивністю, затримкою психічного розвитку та інтелектуальними порушеннями (Заєркова, 2016). Такі діти уникають взаємодії з однолітками, не прагнуть до сумісних видів діяльності, у них не розвинені навички сюжетно-рольової гри, вони не прагнуть до пізнання нового.

За спостереженнями у дітей з розладами мовлення виявлено: загальний недорозвиток мовлення, моторна алалія, сенсорна алалія, дизартрія, заїкання тощо характеризує: відсутністю розгорнутого фразового мовлення; невмінням висловити побажання, власні емоційні почуття та стани (захоплення, радість, сум, незадоволення тощо); вільне мовленнєве спілкування з однолітками, дорослими обмежене; недостатньо володіють активним власним мовленням; рівень розуміння мовлення становлять досить об'ємний пасивний словниковий запас та розуміння значень багатьох слів; труднощі в розумінні словесних інструкцій, усних мовленнєвих завдань. Із наведених характеристик спостерігаємо, що розлади емоційної сфери в дітей з порушенням мовлення негативно впливають на їх соціалізацію, чим зумовлюють порушення поведінки, так званої соціальної дезадаптації. Переживання байдужості або негативне ставлення до себе роз'єднують дітей, поглиблюють між ними відчуження, небажання спілкуватися, контактувати з однолітками.

Порушення мовлення та його негативний вплив на розвиток особистості, зумовлює актуальність означеної проблеми та спрямовує науковий пошук на окреслений шлях здійснення логокорекційної роботи. Саме цим і зумовлена **мета** нашого дослідження – аналіз і методичний супровід упровадження логокорекційних методик із метою покращення процесів соціалізації та розвитку дітей із особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «недорозвинення мовлення» використовують для позначення більш низького рівня сформованості мовлення, тої чи тої мовленнєвої функції або мовленнєвої діяльності (Шеремет, 2014). Загальне недорозвинення мовлення – це форма мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, які відносяться і до звукової, і до семантичної сторони мовлення в дітей із

нормальним слухом та збереженим інтелектом (Трофименко, 2015, сс. 160–162).

Дослідники стверджують, що при недорозвиненому мовленні діти засвоюють граматичні форми словозміни і словотворення в тій же послідовності, що й діти з нормотиповим мовленнєвим розвитком, однак особливості мовлення дітей із загальним недорозвиненим мовленням мають більш повільний темп і дисгармонію засвоєння мовленнєвих норм. Як наслідок, виявляється спотворення загальної картини мовленнєвого розвитку.

Досить часто в дітей спостерігаємо порушення вимови, як один із елементів загального недорозвинення мовлення, який негативно позначаються на формуванні характеру. Якщо означене порушення – системне, то це може призвести до того, що дитина замкнеться в собі, перестане спілкуватися і розмовляти. Тому надзвичайно важливо вчасно провести корекційну роботу, щоб таке порушення не ускладнилось і не стало стійким; і як наслідок – висока ймовірність, що в дитини на етапі шкільного навчання з'являться специфічні порушення читання та письма (дислексія і дисграфія). Саме тому важливо проводити попереджувальну і корекційну роботу ще на етапі дошкільного дитинства. На нашу думку, доцільним є проведення корекційних занять логопедом (Гуженкова, 2017, с. 452). Варто пам'ятати, що лише систематична, цілісна і спільна робота дає належні результати, тому одним із напрямків роботи вчителя-логопеда є співпраця з батьками: підготовка всіх необхідних рекомендацій і дидактичних матеріалів. Саме така спільна робота дозволяє батькам брати участь у корекційно-розвивальній роботі та бачити динаміку розвитку мовлення своїх дітей.

Варто пам'ятати, що для подолання в таких дітей мовленнєвих порушень та попередження розвитку патологічних станів необхідно зміцнювати їхнє психічне здоров'я за допомогою проведення комплексної психокорекційної роботи. Одним зі складових елементів такої роботи є кінезіологічна корекція. Діти з особливими освітніми потребами обмежені в можливостях пізнавальної діяльності. Вони відстають у розвитку словесно-логічного мислення, не опановують уміння аналізу і синтезу, порівняння й узагальнення. У них недостатньо розвинена ручна моторика, часто порушена координація рухів.

Роботи П. Анохіна, В. Бехтерева, О. Леонтьєва, О. Лурія довели вплив маніпуляцій рук на функції вищої нервової діяльності та розвитку мовлення. Дослідження М. Кольцової показали, що існує тісний взаємозв'язок між координацією тонких рухів пальців рук і мовою. Мовленнєва діяльність розвивається під впливом імпульсів, що надходять від пальців рук. Рівень розвитку мовлення безпосередньо залежить від ступеня розвитку тонких рухів пальців рук (Сиротюк, 2001, с. 112).

Правомірним вважаємо пошук дієвих методів і прийомів, які будуть спрямовані на корекцію порушень мовленнєвого та загальної стимуляцію пізнавального розвитку дітей. Під час добору таких вправ урахуємо особливості дітей, наприклад, вони уникають пізнавальної активності або через слабо розвинені мовні навички не хочуть брати участь у мовленнєвих іграх, або у них переважає ігрова діяльність над пізнавальною. Усі ці аспекти зумовили виокремлення вправ, які розвивають мовлення через рухи, супроводжувані віршованими текстами: *кря-кря-кря – танцюють каченята. Няв-няв-няв – ходять кошенята. Ква-ква-ква – скачуть жабенята. Хрю-хрю-хрю – шукають поросята. Гав-гав-гав – сідають собачата. Кар-кар-кар – літають воронята. Все-все-все – закінчили малята; Ді-ді-ді – висять он жолуді. Да-да-да – миє їх вода. Ду-ду-ду – я по них іду. Ду-ду-ду – їх в траві знайду. Буде з них їжа для хрюшки Марушки, Кабанця-хвастунця, Ще й залишимо на плід, Щоб розрісся дуба рід.*

Негативними чинниками, що впливають на діяльність дітей із порушенням мовлення, вважаємо недоліки мовленнєвого розвитку, зокрема недосконалу звуковимову, збіднений словниковий запас, відхилення від граматично правильного мовлення та ін.; а також зміни в техніці мовлення (темп, звучність, сила тощо).

Правильна вимова звуків відбувається завдяки роботі органів артикуляції (язик, губи, нижня щелепа та м'яке піднебіння). Точність і сила дій артикуляційних м'язів у дитини розвивається поступово, у процесі мовленнєвої діяльності (Гаврилов, 2009). Зважаючи на це, діти з порушеннями мають недорозвинену артикуляційну систему. Тому досить доречним буде впровадження звукової гімнастики впродовж навчального дня, що сприятиме виробленню органами артикуляційного апарату правиль-

них рухів, необхідних для вимовляння звуків. Робити це потрібно в ігровій формі, однак варто пам'ятати, що не слід упродовж одного заняття виконувати більше трьох вправ. Аби артикуляційні навички в дітей швидше закріпилися, проводити таку гімнастику необхідно щодня. Це сприятиме підвищенню чіткості та правильності вимови, забезпечить наступність у роботі з логопедом.

У корекційній роботі з розвитку звуковимови дітей із порушенням мовлення необхідно орієнтуватися на вікові норми формування звукової сторони мовлення, враховувавши певні особливості та довший проміжок часу.

Серед найтипівіших помилок у звуковимові можемо виокремити:

- заміна звуків простішими за артикуляцією;
- нестійкі заміни, коли один і той же звук у різних словах вимовляється по-різному;
- змішування звуків, коли ізольовано дитина вимовляє певні звуки правильно, а в словах і реченнях їх взаємозаміняє;
- недиференційована вимова звуків (здебільшого це стосується свистячих, шиплячих, сонорних), коли один звук замінюється одночасно двома або кількома звуками далекої або близької фонетичної групи;
- нечітка диференціація м'яких і твердих приголосних, дзвінких і глухих.

Труднощі у відтворенні складової структури слова стосуються в основному слів, складних для вимови, особливо коли їх використовують у самостійних висловлюваннях.

Корекція і розвиток усного мовлення відбувається не лише за наслідкуванням мовних зразків, виконання різного роду мовленнєвих вправ, а й на основі усвідомленого формування мовних узагальнень, розвитку ставлення до мовлення як до мовної дійсності. Така робота спрямована на елементарне усвідомлення звуків мовлення, слів, речень. Корекційну роботу на цьому етапі слід проводити з урахуванням принципу взаємопов'язаного формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мови. Логопедичні підгрупові заняття поділяють на два типи: формування лексико-граматичних засобів мови та розвиток зв'язного мовлення і формування звукової сторони мовлення. Планують означенні заняття з урахуванням завдань і змісту кожного періоду

навчання. Основна їх мета – забезпечити перехід від накопичених уявлень і пасивного мовленнєвого запасу до активного використання мовних засобів.

Вагомим елементом мовного дефекту загального недорозвинення мовлення вважаємо порушення лексико-граматичної сторони мовлення дитини. Серед характерних ознак такого дефекту виокремлюємо: обмеженість обсягу словника; типові помилки під час словотвору; неправомірність граматичної будови мовлення; порушення зв'язку слів у реченні; утруднення вживання прийменникових конструкцій, особливо складних; неправильне використання прийменників і сполучників.

Навіть володіючи досить великим запасом слів для побудови висловлювань, діти із загальним порушенням мовлення фактично позбавлені можливості словесної комунікації, тому що засвоєні мовленнєві засоби не розраховані на задоволення потреби в спілкуванні, тому виникають додаткові труднощі для налагодження міжособистісних відносин. Зміст корекційного навчання спрямований на розширення й уточнення пасивного і активного словника; розвиток імпресивного та експресивного мовлення; диференціювання та правильного використання граматичних форм словозміни і словотворення, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення, корекція фонетико-фонематичної сторони мовлення. Для практичного засвоєння знань і умінь вони мають бути включені в безпосередні спілкування в нових ситуаціях і в різних видах діяльності.

Загальне недорозвинення мовлення досить складне порушення, яке охоплює всі мовленнєві компоненти, тому під час корекційного процесу доцільно застосовувати різноманітні методи та засоби, ключовими і найбільш дієвими в роботі з дітьми дошкільного віку, вважаємо саме ігрові, наприклад: ігри на орієнтування в просторі, розрізані картинки, наприклад, гра «Веселі фігурки», де за інструкцією вчителя-дефектолога діти розкладають геометричні фігури на площині.

Ефективними засобами розвитку зв'язного мовлення в навчанні дітей з порушенням мовлення є арттерапевтичні, які вимагають диференційованого підходу до вибору методів і прийомів для формування комунікативних зді-

бностей. Особливу увагу насамперед варто приділити закріпленню навичок зв'язного і виразного переказу казки; значне місце відводимо вправам зі складання сюжетних казок, творів із власного досвіду використовуючи метафоричні асоціативні картки (МАК).

Арттерапевтична казка, як розвиток комунікації та творчих здібностей, дає змогу безпосередньо впливати на емоційно-почуттєву сферу дитини, змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості особистості. Метафоричні карти створюють обстановку, що сприяє глибокому, щирому спілкуванню дітей, зокрема з порушенням мовлення, їх самовираженню, розкриттю і рефлексії. Крім того, до переваг відносимо: розвиток комунікативних і творчих здібностей; почуття довіри і безпеки, що виникають у дитини, яка сама обирає, наскільки глибоко вона готова розкритися в даний момент; створення загального контексту для педагога і дитини, загальної метафоричної мови при обговоренні тієї чи тієї ситуації з життя дитини; легкість освоєння методики – не потрібно тривалого навчання, з базовими техніками можна розібратися по інструкції до будь-якої колоди; гнучкі правила використання, можливість розробляти нові авторські техніки і адаптувати існуючі техніки під вимоги актуальної ситуації; привабливість методики для дитини: яскраві кольорові картинки подобаються людям будь-якого віку (Пелешенко, 2019).

Виходячи з цього, навчальна і позанавчальна робота з розвитку мовлення дітей за допомогою метафоричних асоціативних казок містить: корекційне формування лексичного і граматичного ладу мови, цілеспрямований розвиток фразової мови, навичок мовного спілкування і навчання розповіді. Таким чином, створюючи казку за допомогою МАК, ми можемо:

встановити контакт дитини з педагогом; здійснити діалог «внутрішнє – зовнішнє»; моделювати реальність у ігровій формі. За допомогою карток дітям легше розповісти про враження, емоційні переживання, виразити думки. Діти вигадують та яскраво промальовують характерні риси героїв і шляхи вирішення проблем. МАК дозволяють: створити атмосферу безпеки і довіри; зменшити внутрішнє напруження і опір; показати картину взаємин дитини з будь-якими ідеями і образами; моделюють процеси минулого і майбутнього.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У контексті представленої характеристики мовленнєвих порушень перед нами постають завдання, спрямовані на розвиток та удосконалення мовленнєвої діяльності дітей з порушенням мовленнєвого розвитку. Педагог має звертати особливу увагу на дітей, які мають мовленнєві порушення та надавати їм посильну допомогу. Складніші корекційні завдання, спрямовані на подолання порушень звуковимови, складової сторони мовлення, компенсацію фонетико-фонематичних процесів, формування певного рівня володіння лексичною та граматичною системами мови, зв'язним мовленням постають перед фахівцями і відносяться до компетенції логопеда. Спеціальна робота проводиться на заняттях в умовах корекційно-розвивального та попереджувального навчання.

Отже, для здійснення роботи з дітьми з порушенням мовлення необхідно дотримуватися нової освітньої парадигми, інноваційних способів організації освітнього процесу, розробок навчально-методичного забезпечення, опанувати сучасні методики диференційованого й особистісно орієнтованого викладання, що сприятиме розвитку комунікативних здібностей дитини, задоволенню особливих освітніх потреб, створенню системи підтримки тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-методичний посібник. К., 2007. 152 с.
2. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
3. Гуженкова Н. В., Михайленко В. В. Активізація речевого об'єднання дітей старшого дошкільного віку з общим недорозвитком мови // Молодой ученый. Казань, Молодой ученый, 2017. № 16 (150). С. 452–454.
4. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Засеркова, А. О. Трейтjak. К., 2016. 68 с.
5. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна

психологія. 2013. Вип. 24. С. 321–325.

6. Пелешенко О. В., Гордієнко К. В. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод консультаційної роботи психолога / [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf#page=87

7. Сиротюк А. Л. Обучение детей с учетом психофизиологии: Практик. руководство для учителей и родителей. М. : ТЦ Сфера, 2001. 128 с.

8. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс [Електронний ресурс] // Ін-т спец. педагогіки НВПН України. 2013. Режим доступу до ресурсу: <http://lib.iitta.gov.ua/10502/1/Trofimenko5.pdf>.

9. Трофименко Л. І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. Вип. 8. К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. С. 160–165.

10. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.

11. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник. Київ: Вид. дім «Слово», 2014. 672 с.

REFERENCES:

1. Alekseyenko T. F. (2007) Socializacija osobystosti: mozhlyvosti j ryzyky [Socialization of the individual: opportunities and risks]. Naukovo-metodychnyj posibnyk. K., 2007. 152 s. (in Ukrainian)

2. Ghavrylov O. V. (2009) Osoblyvi dity v zakladi ta socialnomu seredovyshhi [Special children in the institution and social environment]: navch. posib. Kam'janecj-Podiljskij : Aksioma, 2009, 308 s. (in Ukrainian)

3. Guzhenkova N. V., Mikhaylenk V. V. (2017) Aktivizatsiya rechevogo obshcheniya detey starshego doskol'nogo vozrasta s obshchim nedorazvitiem rechi [Activation of speech communication of children of older preschool age with general speech underdevelopment] // *Molodoy uchenyy*. Kazan': Molodoy uchenyy, № 16 (150). S. 452–454. (in Russian)

4. Inkljuzyvna osvita vid A do Ja: poradnyk dlja pedagoghiv i batjkiv (2016) [Inclusive education from A to I: an advisor for educators and parents] / Ukladachi N. V. Zajerkova, A. O. Trejtjak. K., 2016. 68 s. (in Ukrainian)

5. Martynenko I. V. (2013) Osoblyvosti mizhosobystisnoji komunikaciji u ditej iz normalnym ta porushenym movlennjevyj rozvytkom [Features of interpersonal communication in children with normal and impaired speech development] // *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Draghomanova*. Serija 19: Korekcijsna pedagoghika ta specialjna psykholohija. Vyp. 24,s. 321–325. (in Ukrainian)

6. Peleshenko O. V., Ghordijenko K. V. (2019) Metaforychni asociatyvni karty jak suchasnyj metod konsultacijnoji roboty psykholoha [Metaphorical associative maps as a modern method of consulting work of a psychologist] / [elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf#page=87 (in Ukrainian)

7. Sirotyuk A. L. (2001) Obuchenie detey s uchetom psichofiziologii [Teaching children with psychophysiology in mind]: Prakt. rukovodstvo dlya uchiteley i roditeley. M. : TTs Sfera, 128 s. (in Russian)

8. Trofymenko L. I. (2013) Korekcijsne navchannja z rozvytku movlennja ditej starshogho doshkol'nogho viku iz ZNM [Correctional training on the development of speech of older preschool children with external undeveloped speech]: Proghramno-metodychnyj kompleks [Elektronnyj resurs] // In-t spec. pedagoghiky NVPN Ukrajinj. Rezhym dostupu do resursu: <http://lib.iitta.gov.ua/10502/1/Trofimenko5.pdf>. (in Ukrainian)

9. Trofymenko L. I. (2015) Teoretychni peredumovy formuvannja morfologichnykh znanj u shkoljariv iz tjazhkomy porushennjamj movlennja [Theoretical prerequisites for the formation of morphological knowledge in schoolchildren with severe speech impairments] // *Osvita osib z osoblyvyjmy potrebamy: shljakhy rozbudovy*: zb. nauk. pracj. Vyp. 8. K.: TOV «Polighraf pljus», s. 160–165. (in Ukrainian)

10. Kholkovsjka I. L. (2007) Korekcijsna pedagoghika [Correctional pedagogy]. Vinnycja: VDPU im. M. Kocjubynskogho, 328 s. (in Ukrainian)

11. Sheremet M. K. (2014) Loghopedija. Pidruchnyk [Speech therapy]. Kyjiv: Vyd. dim «Slovo», 672 s. (in Ukrainian)